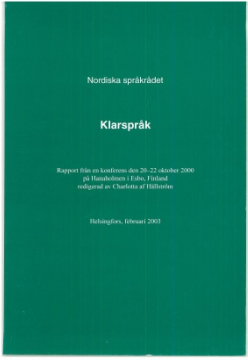

Klart språk i Norden

Titel:	Presentation av ett forskningsprojekt och några tankar om ett gott språk	
Forfatter:	Vesa Heikkinen	
Kilde:	Klart språk i Norden, 2003, s. 55-68	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/ksn/issue/archive	

© Netværket for sprognævnene i Norden

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i denne udgivelse er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Vesa Heikkinen

Presentation av ett forskningsprojekt och några tankar om ett gott språk

Vid Forskningscentralen för de inhemska språken genomfördes åren 1997–2000 ett forskningsprojekt om språket inom förvaltningen. Projektet hette "Liv i ett textakvarium". Den grundläggande tanken med projektet var att undersöka texter i sin kontext. Texterna var producerade på olika myndigheter. Samtidigt ville man utreda vilken relationen är mellan språket och det språkliga arbetet.

Jag tänker nu presentera forskningen och sedan redogöra för en del resultat. Här är det inte möjligt att gå in på alla detaljer. En del av våra undersökningsspektiv, även betydande sådana, kommer därför att ägnas mindre uppmärksamhet.

Jag ber er minnas att det handlar om ett "gott språk": hurdant är ett gott språk? Hurdana uppfattningar finns det om ett gott språk? Vad har den lingvistiska textforskningen att säga om språkets kvalitet?

Resultaten från akvarieprojektet presenteras utförligare i boken *Teksti työnä, virka kielenä* ("Texter som arbete – myndigheternas språk" på svenska, "Text as work, office as language" på engelska). Utöver mig fanns det två andra som arbetade med projektet och skrev boken, nämligen Pirjo Hiidenmaa och Ulla Tiililä.

Ett antal myndigheter i Helsingfors stad ingick i vårt projekt. Det mest mångsidiga samarbetet skedde med utbildningsverket, där vi samlade textmaterial och dessutom information om arbetsmiljön. Ungefär tio tjänstemän intervjuades. Med dem diskuterade vi relationen mellan språk och arbete. Vid utbildningsverket gjordes även en opinionsundersökning, i vilken vi bl.a. ville ta reda på skrivvanor och uppfattningar om språket. Över 100 tjänstemän besvarade frågorna i opinionsundersökningen.

Syftet med undersökningen var inte bara att studera språket i texterna, utan även att utreda hur det är att skriva och hantera

texter. Det här gav upphov till namnet akvarieprojekt – vi försökte göra myndigheternas språkliga arbete ännu mer transparent med hjälp av undersökningen.

Det centrala materialet inom projektet var ett urval texter som under en viss tidsperiod producerats på utbildningsverket. Det blev en otrolig mängd A4:or. För en närmare och kvalitativ analys valde jag ut utbildningsnämndens dagordning, instruktioner, verksamhetsberättelse, jämställdhetsplan och utvecklingsrapport. I idrottsverkets material fanns nämndens protokoll och dagordningar. De användes främst i den kvantitativa undersökningen. Dessutom undersökte vi ett beslut om barnomsorg med tillhörande dokument.

I undersökningen tillämpade vi den systematisk-funktionella språkteorins syn på metafunktioner: i varje text beskrivs verkligheten (ideationell metafunktion) och det uppstår växelverkan (interpersonell metafunktion). Dessutom skapar man sig i varje text olika uppfattningar om vad man kan göra med språket i enskilda situationer och mer allmänt inom kulturen, respektive hur det sker (detta kallas för textuell metafunktion).

En utgångspunkt var tanken att man ur de språkliga val som är synliga i texten kan härleda information om både det språkssystem, de situationer och den kultur som omger texten. Språket påverkar det extralingvistiska och tvärtom. Relationen är dynamisk: den är en process. Relationen grundar sig på mänskliga och sociala faktorer. För att få en så mångsidig bild som möjligt av den här relationen måste forskare inom olika branscher samarbeta, t.ex. språkforskare, kulturforskare och samhällsvetare. Språkforskarna står inte utanför när kultur och samhälle diskuteras – tvärtom.

I vår undersökning hade vi en tydlig, kvalitativ betoning. Kvantitativ information om texttyper (dagordningar och protokoll) fick vi ur ett material på ca 76 000 ord. I den kvantitativa analysen använde vi ett morfologiskt analysprogram. Vi samlade information om bl.a. ordklassfördelningen, hur allmänna orden var och om sats- och meningenslängden.

Eftersom skrivna texter stod i centrum för undersökningen var syftet att få fram information om det skrivna språkets resurser och skrivkulturen. Analysen av språkliga former och betydelse kan

kopplas till analysen av övriga semiotiska system. Faktum är ju att intrycket av den hierarki som råder på myndigheterna inte bara sprids via språkliga val i myndighetstexter, utan också via organisationsmönster, lönesystem, titlar, de anställdas klädstil, arrangemang kring arbetsrum på myndigheten, arkitektur m.m.

Ett "gott språk"?

Innan jag börjar beskriva kännetecknen för myndigheternas texter, dröjer jag kvar en stund i problematiken kring ett "gott språk".

Klar och begriplig. De här var de överlägset vanligaste svaren vi fick när vi frågade personalen på akvariemyndigheten hurdan en bra myndighetstext är. Uppfattningen om hurdan ett gott myndighets-språk ser ut är djupt förankrad. Enligt varannan person som besvarade vår gallup var en bra text *klar*, och nästan enligt var tredje tillfrågad, *begriplig*. I de enskilda svaren beskrevs en god myndighetstext bland annat som *kort*, *fyndig*, *kärnfull*, *flytande* och *icke-byråkratisk*. Jag tolkar svaren *stel* och *tvär* som ironiska.

I definitionerna av en god myndighetstext ekar den syn som språkvårdarna framfört om myndighetsspråket starkt. Språkvårdarnas budskap verkar ha gått fram. Men klarhet som sådan finns knappast. Vad anser du eller jag vara en klar text eller en bra text? Vilken är klarhetens relation till situation och kultur – måste ett språks klarhet alltså bedömas i relation till språkets register, texttyper och ideologi?

Jag inleder nu mina funderingar kring kongruens och inkongruens. Jag tänker på den systematisk-funktionella teorin och tillämpar den så att varje språklig form har sina egna karakteristiska uppgifter. Tillspetsat uttryckt kan man säga att en viss betydelse uttrycks på ett kongruent sätt med en viss form.

När man vill beskriva världsliga aktiviteter får man bäst fram kongruens med hjälp av verb, kvalitet med adjektiv, egenskap med substantiv o.s.v. När man bygger upp interaktion uttrycker man befallning på det mest kongruenta sättet med imperativ, en fråga med en frågesats o.s.v. Inkongruenta former kallas också för språkliga

metaforer.

Jag utvidgar tanken från ideationell och interpersonell/personell kongruens till textuell metafunktion och texttyper. Textuellt sett är det kongruent att t.ex. producera nyheter som ser ut på ett visst sätt och i dem överföra information på ett speciellt sätt samt utveckla tematiken på ett invariant sätt. Inkongruens däremot är att t.ex. presentera reklam som om det var en nyhet. För att nå ett visst syfte finns det med andra ord ett vedertaget textuellt tillvägagångssätt som blivit naturligt.

Vår undersökning ger vid handen att myndighetstexter i många avseenden visar prov på inkongruent språkbruk. I det sammanhanget jämför jag lexikaliska, grammatikaliska och övriga textuella val som uttryckligen utförts i myndighetstexter med avseende på språkets system. Ur myndighetskulturens synvinkel kan de val, som jag påstår vara inkongruenta, vara ytterst kongruenta i enlighet med den praxis som gäller för myndighetsspråket. Problem uppstår då de som är oinvidga i kulturen inom myndigheterna troligen har en annorlunda uppfattning om vad som är kongruent och inte är det.

Texter av texter

Jag granskar nu de språkliga val som verkar ha blivit naturliga i myndighetskulturen och som i den kontexten blivit kongruenta och godkända. Någonting av det mest centrala och genomträngliga i nämnda naturlighetsprocess är att man i myndighetsarbetet gör texter av texter.

I detta ligger det egentligen inte något underligt även om den värld av texter som öppnar sig ur enskilda texter är förvånansvärt stor. En rätt stor myndighet i Helsingfors producerar per vecka närapå 100 000 texter och kopior i storlek A4. Arbetet utförs konkret bland A4:or, böcker och andra texter samt bland hjälpmedel som behövs vid produktion, hantering, kopiering och distribution av texter.

Arbete utförs på ett *språk*, inom ett *språk* och om ett *språk*.

I vår undersökning namnges hundratals olika dokument inom den

offentliga förvaltningen. I en enda dagordning nämns t.ex. ungefär 60 dokument och av dem är största delen förvaltningstexter.

Texterna och deras färd genom myndigheten utgör substansen, d.v.s. det centrala innehållet i texten. Även ordens frekvens berättar om hur allmänt det är att hänvisa till olika myndighetstexter. Bland de 50 vanligaste orden i utbildningsnämndens dagordningar finns följande: *päätös* 'beslut', *lausunto* 'utlåtande' och *oikaisu-vaatimus* 'begäran om rättelse'. I sedvanliga myndighetstexter är substantiv som hänvisar till olika dokument betydligt vanligare än i finska texter i allmänhet.

I många av de texter som ingår i vårt material produceras ett språk som är ett slags historieskrivning av texter och beskrivning av textperioder inom förvaltningen. Typiskt för detta språk som talar om texter är passivformer som betonar processerna. Här följer några glimtar ur ett ärende på en dagordning:

jaksamista työssä on pohdittu laajasti ('orken i arbetet har begrundats i stor skala'); asiaa pohditaan tällä hetkellä ('saken begrundas för närvarande'); asiaa on tutkittu ('saken har undersökts'); yhteistyö on aloitettu ('samarbetet har påbörjats'); budjettiin on esitetty varaus ('ett förbehåll har framförts i budgeten'); rahoitusta tullaan hakemaan ('det ska ansökas om finansiering'); lautakuntaa informoidaan ('nämnden informerar'); jaksamista käsitellään riittävästi ('orken behandlas tillräckligt'); asiat esitellään työryhmille ('ärendena presenteras för arbetsgrupperna').

I myndigheternas texter producerar man om och om igen tanken om den verklighet som härskar över texterna, samtidigt som man inte talar så mycket om verklighetens övriga innehåll, d.v.s. substans. I värsta fall kan faktumet att man fäster uppmärksamhet vid texter och deras inbördes samband betyda att man inte riktar uppmärksamhet mot något annat, vare sig det som ligger bakom texterna eller det som omger texterna. Texterna döljer så att säga den övriga verkligheten.

Till exempel hänför sig bara en liten del av de 300 orden i ett beslut om barnomsorg direkt till substansen, d.v.s. barnets dagvårds-

plats. I beslutet om barnomsorg, i likhet med de övriga texterna i vårt material, lyser den branschspecifika betydelsen igenom i form av olika diskurser: rättsväsende, förvaltning, ekonomi, utbildning, socialarbete, byggsektorn o.s.v. Såväl texter och diskurser som olika texttyper blandas; man introducerar t.ex. uttryck som är vanliga inom marknadsföring i texttyper som har att göra med planering, beslut och information.

I analysen av jämställdhetsplanen kom jag fram till att en sida av myndighetsarbetet är att definiera abstraktioner i stil med jämställdhet och skapa texter som man vid behov kan hänvisa till i kommande arbeten och texter. Jämställdhetsplanen är ett bra exempel på en sådan text där tanken på ett begrepp som producerats textuellt blir naturligt som t.ex. orden *tasa-arvo* 'jämställdhet', *tasa-arvon edistäminen* 'befrämjandet av jämställdhet' och *henkilöstöpoliittinen tasa-arvo* 'personalpolitisk jämställdhet'.

De beskrivningar som tjänsteinnehavarna producerat om typiska arbetsituationer på myndigheterna visar att det är ett vardagligt jobb att skriva. Tjänstemännen namnger tiotals texter och flera processer som sammanhänger med texterna: skriva, utarbeta och utföra. Texter skapas, omformas och hanteras till stor del enligt modeller och outtalade överenskommelser samt tillsammans med andra tjänstemän. Texter skapas också under tidspress och enligt tjänstemännens utsago utarbetar ofta en enskild tjänsteman flera än en text parallellt. Texterna lämnar inte ens sin upphovsman i fred på fritiden: en tjänsteman påstår att *de bästa texterna föds på söndagarna*.

En modern tjänsteman är en sorts "versionsperson", en informationsskapande och förmedlande arbetare som behandlar och kommenterar sina egna och andras olika versioner av texter.

Såväl relationerna mellan texterna som diskurserna som smälter in i varandra, visar att myndighetstexterna utgör ett resultat av flera personers arbete. I en del texter, såsom dagordningar, nämns de personer som bearbetat och förberett de olika delarna, men det vanliga är att låta skribenterna vara anonyma. Samarbetet och tanken att texterna är institutionens egendom leder till vissa formuleringar: en av de tjänstemän som besvarat vårt frågeformulär talar om *de intetsägande formuleringarnas ofrånkomlighet*. Här kan man se

ett visst ekorrhjul: texternas intetsägande formuleringar föder hela tiden på nytt uppfattningen om hur myndighetsarbetet och de texter som produceras i det arbetet ska se ut.

De texter vi har undersökt framställdes ofta av en skrivargrupp som bestod av experter på olika områden: jurister, informatörer och dataexperter, utbildning, socialarbete o.s.v. Det finns knappt några språkexperter alls på myndigheterna, vilket antagligen bör poängteras i det här sammanhanget.

Myndighetstexternas typiska drag

Analysen av vårt material visar att det inte existerar ett enda enhetligt myndighetsspråk, en enda språkform, som bara myndigheterna använder. Utgående från texterna kan man i alla fall konstatera att det förekommer vissa typiska drag som skiljer dessa texter från andra. Myndighetstexternas lexikaliska och grammatikaliska typdrag utreddes främst av Pirjo Hiidenmaa i vår undersökning.

Det finns typiska drag på alla språkliga nivåer: i ordförrådet, fraser, satsbyggnaden, textens uppläggning och framställningssätt. Dragen är socialt relevanta. Speciellt när de förekommer tillsammans förenar de texterna till egna textgrupper och skiljer dem från andra textgrupper.

För det första: substantiv och deras bestämningar. Texterna (dagordningar och protokoll) är påfallande rika på substantiv: hälften av orden är substantiv. I allmänspråkliga saktexter finns det i medeltal en dryg tredjedel substantiv bland orden och en dryg fjärdedel verb. Det stora antalet substantiv kan förklaras som så att de fraser med ett substantiv som huvudord oftast också har ett substantiv som bestämning d.v.s. som olika attribut, t.ex. *erityisopetuksen suunnitelma* 'plan för specialundervisningen' eller *päätös henkilökohtaiseen opetussuunnitelmaan siirtymisestä* 'beslut om att övergå till en personlig läroplan'.

För det andra: nominalisering. Det förekommer rikligt med nominaliseringar i texterna. Med hjälp av dem kan man benämna vidsträckt helheter i texten, föra dem på tal och kombinera nya egenskaper och ny information med dem: *kokeiluun ja käyttöön suhtautuaan*

myönteisemmin 'till försök och användning förhåller man sig mer positivt'.

För det tredje: sammansatta ord. Administrativa dokument innehåller fler sammansatta ord än övriga typer av texter. Av de sammansatta orden är de flesta nya. Det finns typiska efterled i de sammansatta orden, så som *toiminta* och *palvelu*: *kahvilanpito-toiminta* 'kaféinnehavarverksamhet', *jalkapallotoiminta* 'fotbollsverksamhet', *hyvinvointipalvelu* 'välfärdsservice' och *vesiliikennepalvelu* 'sjötrafikservice'.

I myndigheternas texter föds det ett stort ordförråd som upprepas. I allmänhet handlar det om ordkombinationer, sådana som *positiivinen diskriminaatio* 'positiv diskriminering', *varhainen puuttuminen* 'tidigt ingripande', *työssä jaksaminen* 'ork i arbetet' och *sisäinen lujittaminen* 'inre förstärkning'. Textuellt är det typiskt att sådana uttryck ytterst sällan parafraseras.

För det fjärde: syntaktiskt sett enkla meningar. Oftast består meningarna av en kombination av två samordnade satser, eller en ensam huvudsats. Meningarnas medellängd, d.v.s. 14 ord, avviker inte nämnvärt från en text i dagspressen. Hela 75 % av alla satser är huvudsatser.

För det femte: samordning. Andelen substantiv ökar i och med att det finns rikligt med samordnade fraser i texterna, t.ex. *erityisopetuksen ja oppilashuollon suunnitelma* 'plan för specialundervisning och elevvård'. Eftersom det är så vanligt med samordning (i medeltal en per två satser) finner man även en förklaring till antalet konjunktioner.

I dessa dokument är andelen konjunktioner i stort sett lika stor som i ett urval allmänspråkliga texter, men konjunktionernas inbördes fördelning är en annan. Den vanligaste konjunktionen är den samordnande konjunktionen *ja* 'och', vars andel ensam utgör hälften av alla konjunktioner.

Samordning är vanligt i institutionella texter främst av två orsaker. Det finns en strävan efter att vara exakt och att övertyga, samt att noggrant indela verkligheten. I planerna bygger man med andra ord inte en simhall med tanke på simmarna i allmänhet, utan även fritids-, motions- och tävlingssimmare (*virkestys-, kunto- ja*

kilpauimareille).

Man kunde lägga till ett par punkter på Pirjo Hiidenmaas lista: indikativ- och presensdominans samt det rikliga bruket av tredje person. Det är även anmärkningsvärt att predikats verbet ofta står i passiv. Av verbens finita former och particip står 1/3 i passiv.

Varken dessa eller övriga språkliga val i myndighetstexter är funktionellt omotiverade. Myndighetsspråkets register och textpraxis, vilka beskrivits i undersökningen, är bara relevanta i en viss ideologisk kontext.

Det skrivna ordet och den officiella ideologin

Texter och betydelser produceras i en sociokulturell kontext som är mer abstrakt än register och texttyper. Den här miljön kan uttolkas ur texterna; den kommer fram i texterna som grundläggande ideologiska betydelser. Ideologiska, d.v.s. maktfrämjande, betydelser produceras och återproduceras i texterna. De blir självklara i den språkliga interaktionen. De är också, och kanske framför allt, språkliga val. Det hör till den officiella ideologin att inte erbjuda en valmöjlighet och samtidigt osynliggöra makten.

En grundpelare i den officiella ideologin, myndighetsspråket och tjänstemannakulturen är att arbetet måste vara fruktbart. För att kunna mäta resultatet i förhållande till insatsen, måste arbetet göras synligt, t.ex. som skriven text.

I modellen av en sammanhängande kultur eller ideologi poängteras ofta samstämmighet och likheter. Olikheter och motstridigheter ägnas mindre uppmärksamhet, vilket inte betyder att sådana inte finns. Materialet leder forskarna mot att leta reda på faktorer som påverkar i samma riktning och att på sätt och vis beskriva tjänstemannakulturen som en harmonisk helhet. Visserligen ger materialets brokighet av texter, texttyper och diskurser, samt blandningen av dem sinsemellan, en bild av tjänstemannakulturens mångfald och krafter som dras åt olika håll. På samma sätt ger rundfrågan och intervjuerna tips om de konflikter som existerar och om vilkas betydelse man kontinuerligt förhandlar.

Analysen av de enskilda texterna leder till att man börjar fundera på texter i allmänhet och det skrivna ordet. Det skrivna ordets kraft grundar sig på att skriven text är någonting synligt, på ett visst sätt bestående och verkligt. Det officiella och processering av olika slag utmärker mötet och tolkningen av det skrivna ordet. Hurdan är den s.k. grammatik som följer den officiella ideologin? M.A.K. Halliday påminner läsaren om den kontext som texten föds i: texten föds för att tillfredsställa ett behov av att dokumentera och bevara saker, men samtidigt öppnar texten dörren till den alternativa teorin om verkligheten. Texten gör nämligen språket synligt, d.v.s. som skrivet "visar sig språket bestå av delar".

När språket synliggörs kan det tas i bitar, och bitarna, d.v.s. de språkliga föremålen, är institutionell egendom – de ägs inte av någon individ. Myndighetstexternas delar ger uttryck åt val som blivit naturliga i tjänstemannajobbet och som genom detta bekräftar den kultur som råder på myndigheterna. Delarna kan alltså, åtminstone i princip, placeras i nya ordningar och sammanfogas till önskade helheter. Delarna måste bara få plats inom de konventionella ramarna, måtten för texttyperna, som även de är vedertagna i arbetsprocessen, delvis t.o.m. fastställda som norm.

Den officiella ideologin bottenar i hög grad i att textens ideologi lyser igenom i skrivarbetet. Texten börjar alltså se ut som ett naturligt sätt på vilket man, oberoende av den historiska tidpunkten, agerar och skapar betydelse i en tjänstemannakontext.

Den officiella ideologin går också ut på att en tjänsteman i tanken börjar processa saker skriftligt och åtminstone med syfte på att prestera något skrivet. Texterna producerar om och om igen konstruktioner som grundar sig på den här officiella och ideologiska kulturen.

Möjligheten att paketera in information utgör kärnan i den officiella ideologin. I texter som följer den officiella ideologin märks detta på olika plan, så att vissa lexiko-grammatikaliska val och övriga textuella val framgår av dem. Ett paketeringsknep är t.ex. att numrera delarna i texten och att ge varje del en rubrik, meningar i form av en förteckning, långa kedjor av bestämningar och sammansatta ord.

Paketeringen sammanhänger också direkt med texternas inbördes relationer. Kedjan av tidigare argumentering och textarbete komprimeras i de här paketen och informationen presenteras som om den var färdig. Granskningen av texternas informationsstruktur visar att man i tjänstemannatexter kontinuerligt presenterar nya saker, som om de, förutom för skribenten, även var kända för den tänkte läsaren. Enligt Halliday är det här kärnan i den skriftliga expertisgrammatiken. I enlighet med den ideologi som expertgrammatiken förespråkar är det möjligt att utesluta ideationell information och ta betydelsereationer för givna. På det här sättet maximeras den textuella informationen. En sådan ideologi och grammatik "håller lekmannen på avstånd".

Vi ska ta oss en titt på ett exempel. Skribenten behöver inte varje gång separat säga att "ansökningen är ett sådant och sådant papper", att "universitetets centralsjukhus är en sådan och sådan plats", att "det görs renoveringar i sjukhuset", att "parkering är en viss typ av aktivitet där det ena och det andra behövs". Han kan sammanfatta det han har att säga i formen:

Helsingin yliopistollisen keskussairaalan hakemus sairaalan rakennustyön ajaksi paikoituskäyttöön tarvitsemien pysäköintialueiden vuokraamiseksi Meilahdesta ('Helsingfors universitets centralsjukhus ansökan om av sjukhuset för byggnadsarbetenas tid för uppställningsbruk behövda parkeringsområdets hyrande i Mejlans').

Skriven text är kanske lättare att acceptera som en handling än talad text. Texten är ett resultat av processen av att ge något betydelse. Den kan ses och hanteras. Texten är en handling – att skriva är att agera. Det är ändå nödvändigt att granska myndighetsspråket ur ett performativt perspektiv. Som skrivet är myndigheternas språk beviskraftigt och kan därför utgöra bevismaterial. Det är alltid möjligt att återvända till texten i nya sammanhang, t.ex. vid rättegångar. Detta påverkar naturligtvis hurdana texter som produceras i arbetet på myndigheterna.

I vidsträckt mening fungerar också alla myndighetstexter performativt. De framställer och framkallar agerande. Största delen

av myndigheternas texter är performativa även i mer inskränkt betydelse, för i dem visas en institutionell upphovsman, de är invanda och blir handlingar i konventionella kontexter. Dessutom ekar tidigare arbeten på myndigheterna och tidigare auktoriserade funktioner och arbetsvanor i de här texterna mer än i andra texter.

Samtidigt som man i texten materialiserar språket, materialiseras betydelsen. På så sätt agerar man också i den riktningen när man bearbetar myndighetstexter. Betydelserna kan hanteras som texter och betydelserna kan omformas på önskat sätt, vilket t.ex. framgår av analysen av jämställdhetsplanen.

Att skriva innebär att ta hand om saker, att välja och att använda makt.

Frågorna om makt är möjliga att behandla när man funderar på texternas uppgift i interaktionen. På det här sättet skulle makt granskas speciellt som interpersonell betydelse: som bedömningar i texten, kommentarer, värderingar och som skribent- och läsarroll. I en sådan analys måste man i alla fall minnas att alla språkliga val samtidigt bekräftar alla betydelsedimensioner. Ideationella och textuella val fungerar också interpersonellt och skapar ett visst interaktionsförhållande. Även de utgör maktbeslut.

Som starkast är makten då den varken syns eller känns, när den inte förklaras språkligt eller på något annat sätt. Den officiella ideologin är att osynliggöra val och själva valmöjligheten. Man försöker göra myndigheternas texter sådana att de på sätt och vis upprepar verklighetens naturliga (hierarkiska) strukturer, i det här fallet speciellt strukturer i texternas fungerande verklighet. Det officiellas ideologi förändras och blir hegemoni då en tjänsteman agerar i enlighet med ideologin, som om han även ville agera så, som om han själv valt ifrågavarande sätt att agera.

Det officiellas ideologi är en miljö av enhetlighet, i vilken texterna söker en välvillig uttolkare. Ur en annan synvinkel produceras den här miljön med hjälp av texter, miljön innebär en likatänkande organisation som även den producerar och tolkar texter.

Även om det ingår en risk i att generalisera, sammanfattar och tillspetsar jag slutligen tanken om ett språk och en officiell ideologi som ett motsatsförhållande, vilket jag uppställer enligt metafunktioner.

För det första: en ideationell metafunktion. I den verklighet som myndighetstexter beskriver är det texterna som är deltagare, snarare än andra varelser. Likaså är det institutionella och det abstrakta framför det konkreta som gäller. Processerna innebär oftare textproduktion och cirkulation än annan verksamhet, oftare existens än rent agerande, de är oftare mentala än materiella, oftare verbala än övrigt beteende, oftare statiska än dynamiska. I texterna bestäms i allmänhet inte tid och rum. Texterna döljer betydelser och verktyg snarare än visar dem.

För det andra: den textuella betydelsen. I myndigheternas texter poängteras följande textuella egenskaper: något skrivet, något som antagit sanningar som givits, något som producerar texter ur texter, något som inte pekar på intertextuella eller övriga val, något hierarkiskt och paketerande.

För det tredje: den interpersonella betydelsen. Myndigheternas texter producerar, tillspetsat uttryckt, interaktion av följande typ: det finns ingen första person singularis, skribenten bestämmer språket och betydelsystemet (inte läsaren), information produceras från en person som känner till saken till en annan person som också gör det eller till de som godkänner texterna, värderingar och kritik framställs som beskrivningar, skyldighet framställs som beskrivningar och stilen får sin karaktär av allvar, saklighet och formalitet.

Att vara kritisk

Slutligen vill jag säga ett par ord om att vara kritisk. Vad menar vi med det?

Som en vid ram för vår undersökning fungerade diskussionen om myndighetsspråkets klarhet. Vår grundläggande vilja var att väcka språkmedvetenhet eftersom språket utgör en central faktor i vardagliga göromål, när vi formar information, värderar saker, i maktbruk och uppbyggnad av samfund. Man kan påverka faktorerna genom språkliga val. Av de språkliga valen är en del medvetna, andra mer omedvetna. I vissa arbetsuppgifter och vissa kulturmiljöer blir en del val naturliga, d.v.s. de blir så självklara att språkbrukaren

inte längre märker några alternativ. Samtidigt blir särskilda arbetsvanor naturliga liksom sättet att se på verkligheten. I värsta fall blir en sådan byråkrati med en viss inställning och en viss praxis naturlig: en sorts byråkrati som ser ned på medborgarna.

Det gäller att uppmärksamma att även vår undersökning var ideologisk; den officiella ideologin granskades ur den ideologiska synvinkel som talar för "vetenskaplighet" och "kritisk lingvistisk textforskning".

För oss betyder en kritisk syn framför allt att peka på och komma underfund med olika självklarheter: i texter, det arbete som undersöks och undersökningens antaganden i början. I den lingvistiska textforskningen inleds den kritiska synen med att man beskriver textytan, att den visas och att man undersöker hur man i texten producerar möjligheter för att tolka speciella betydelser. Efter det är det möjligt att tolka och förklara betydelser och de system som producerar dem, eventuellt ta ställning till dem. Även vi strävar efter åtminstone en förändring, nämligen att öka den kritiska språkmedvetenheten.

Vetskap är en artegenskap hos människan. Det förutsätter en förmåga att iaktta sig själv med utomstående ögon. Det gör att man vill utreda motiven till det egna agerandet.

I textanalys är det svårt att fastställa om de språkliga val som visar sig i myndigheternas texter är personligt motiverade. Det är intressant att uppmärksamma hur många olika typer av svar vi fick när vi bad tjänstemän med ett ord beskriva sin relation till språket. Ur svarens mångfald kan man dra den slutsatsen att språket när allt kommer omkring även för tjänstemän är en mycket individuell sak, trots att de i sitt arbete ger uttryck för institutionens röst. En persons relation till språket är *varm*, en annans *kreativ*, en tredje persons *kär*, en fjärdes *intim*, en femtes *passionerad* – enligt någon enbart *god*.

Översättning: Silva Lindberg